

קדושת הגוף וקדושת דמים – הגדרתן והיחס ביניהן

א. פתיחה

ב. יסוד ההבדל בין הקדושות וגדרי הממון בקדושת בדק הבית

ג. חומרת קדושת מזבח לעומת קדושת בדק הבית

ד. נפקא-מינות בין קדושת מזבח לבין קדושת בדק הבית

ה. סיכום

א. פתיחה

בכל תחום המקדש והקורבנות מצויים שני סוגי קדושה יסודיים: קדושת מזבח וקדושת בדק הבית. כפי שמבארת הגמרא (חולין קלט ע"א), קדושת מזבח היא קדושת הגוף, וקדושת בדק הבית היא קדושת דמים. לדוגמה, בעלי חיים המיועדים להקרבה על המזבח (וכן יין, סולת ושמן הקרבים על המזבח) קדושתם היא קדושת הגוף, קדושה עצמאית החלה על גופם ולפיכך אינה ניתנת להפקעה (על ידי פדיון וכיוצא בזה); ואילו דברים אחרים שאינם קרבים על המזבח, ומיועדים לפדיון או לצרכיו השונים של המקדש, קדושים בקדושת בדק הבית שהיא כאמור קדושת דמים בלבד.

במסגרת מאמר זה נעמוד על אופייה הייחודי של כל אחת מן הקדושות הללו ועל ההבדלים שביניהן.¹ תחילה נדון ביסוד ההבדל ביניהן, לאחר מכן נשווה בין חומרתן, ולבסוף נמנה 23 נקודות שבהן ישנם הבדלים בין הקדושות.² במאמר תוכח הטענה כי קדושת מזבח מתייחדת בהיותה קדושת ייעוד.

ב. יסוד ההבדל בין הקדושות וגדרי הממון בקדושת בדק הבית

ההבחנה בין קדושת מזבח וקדושת בדק הבית מופיעה כהנחת יסוד בסיסית בכל סוגיות הש"ס. למעשה, קדושת מזבח היא קדושה ייעודית והיא קשורה לעובדה שהבהמה עומדת להקרבה;³ ואילו קדושת בדק הבית היא קדושה ממונית – החפץ המוקדש שייך למקדש.

1. תודתנו נתונה לעורך הרב שמואל מרצבך שעבר בעיון על המאמר, העיר את הערותיו המחכימות, והוסיף מקורות נוספים ששולבו בגוף המאמר.

2. ישנה קדושה שלישית, קדושת ביניים הקשורה גם למזבח וגם לבדק הבית, וקרויה 'קדושת דמים למזבח' (ראו לדוגמה בבכורות יד ע"א בנוגע למקדש בעל מום קבוע למזבח, שיש לפדותו ובדמיו קונים קורבנות). לא נדון בה במסגרת מאמר זה.

3. הגדרה זו מבוססת על דברי ר' חיים מבריסק (הל' מעילה ב, ה). ר' חיים עוסק שם בקדושתו של אפר פרה אדומה אחר שנשרפה, ודן בפקיעת הקדושה מקודשי מזבח שמתו, או שנעשתה מצוותם, הנובעת מן העובדה ש"עיקר קדושתן למצותן" – להבדיל מקודשי בדק הבית. ראו גם המובא בשמו

מובן שגם קדושת מזבח כוללת ממד ממוני אולם ממד זה טפל לעיקר: הקדושה הייעודית שבה קדושה הבהמה.

לגבי הגדרת הצד הממוני שבקודשי בדק הבית הציע הרמב"ן (חולין קלט ע"א, ד"ה הא דאמרינן) שתי אפשרויות: א. קדושה זו היא קניין ממוני בגוף החפץ; ב. קדושה זו היא שעבוד ממוני בלבד. כאפשרות ביניים ניתן להציע שקדושת בדק הבית היא קדושה שחלה על הערך ועל השווי, ולא על גוף החפץ עצמו, ומאידך-גיסא אין היא רק שעבוד בעלמא.

ג. חומרת קדושת מזבח לעומת קדושת בדק הבית

1. קדושת מזבח חמורה מקדושת בדק הבית

קדושת מזבח חמורה מקדושת בדק הבית. ביטוי לכך מופיע במשנה (תמורה ז, א) המשווה בין קודשי בדק הבית וקודשי מזבח ומלמדת שוולדן וחלבן של קודשי מזבח אסורים לאחר פדיונם (כגון שנפל בהם מום ונפדו), מה שאין כן ולדן וחלבן של קודשי בדק הבית. רש"י (שם לא ע"ב, ד"ה ולדן וחלבן) מנמק זאת במילים:

ובקודשי בדק הבית אפילו דאיעבור קודם פדיונם שרו, דלא אקדשינהו אלא לדמי, ולא חמירא קדושתיהו כולי האי.

רש"י מבהיר אפוא שקדושת הגוף חמורה מקדושת בדק הבית ושזהו הטעם להבדל בעניין ולדן וחלבן.⁴ כיצא בזה משתמע גם מלשון הגמרא בחולין (קלט ע"א):

אמר לך רב: דוקא קפטרי משילוח כגון פירות שובכו דקודשי מזבח נינהו, דכיון דקודשי קדושת הגוף לא פקעה קדושתיהו מינייהו, אבל במקדיש תרנגולתו לבדק הבית, דלאו קודשי מזבח, דקדושת דמים בעלמא הוא, כיון דמרדה – פקעה קדושתיהו, וחייבת בשילוח.

הביטוי "קדושת דמים בעלמא" מצביע על כך שקדושת דמים נמוכה מקדושת הגוף.⁵

ברשימות שיעורים (לגרי"ד סולובייצ'ק), בעריכת הרב צ"י רייכמן, שבועות-נדרים, חלק א, עמ' קעא. ראו גם בקובץ שיעורים (קידושין, אות מב) שכתב שבקדושת הגוף הקניין הוא מכוח הקדושה, ובקדושת דמים הקדושה מכוח הקניין, וכ"כ הקהלות-יעקב (מעילה, סוף סימן א). אפשרויות נוספות לגבי היחס שבין קדושת הגוף לקדושת דמים ראו אצל הרב אחיקם קשת, קובץ יסודות וחקירות, מהדורת תשס"ז, ערך הקדש, עמ' 197 (לדבריו, דעת השב-שמעתתא היא שבהקדש יש רק קדושה בלי קניין לגבוה, אך הבנתו בדברי השב-שמעתתא איננה מוכרחת). ראו גם בחידושי הגרי"ז זבחים יב ע"א, ד"ה ובנוגע להשאלה; וכן במאמרו של הרב שמואל שמעוני, 'קדושת הגוף ויעוד למזבח', מעלין בקודש ה, תשס"ב, עמ' 85-90.

4. כך מבואר גם ברמב"ם, הל' תמורה א, יג.

5. ראו גם להלן סעיף 15. ביארנו שם כי לדעת הריטב"א התפשטות קדושת הגוף בניגוד לקדושת דמים נובעת מחומרתה של הראשונה.

2. שינוי מקדושת בדק הבית לקדושת מזבח ולהפך

בהלכות שקלים (ד, י) כתב הרמב"ם כי במידה שאין די ממון בעבור קורבנות הציבור, ניתן לקחת למטרה זו מקודשי בדק הבית; אולם ההפך אינו אפשרי:

שקלים שלא הספיקו להן לכל קרבנות הציבור, מוציאים את הראוי להם מקודשי בדק הבית, אבל אין בדק הבית מוציא את הראוי לו מקודשי המזבח.

ניתן להבין שלדעתו קודשי מזבח חמורים מקודשי בדק הבית ולכן ניתן להסב את קדושת בדק הבית לקדושת מזבח אך לא להפך. מאידך-גיסא, הראב"ד (שם) חלק על הרמב"ם ולדעתו לא ניתן כלל להעביר מקדושה אחת לשנייה, וממילא אין הוכחה לחומרת אחת מהן על פני זולתה. ייתכן שאפשרות ההסבה לפי הרמב"ם נובעת מדעת המקדישים או מתנאי בית דין. מקור דברי הרמב"ם בהבנתו בתוספתא ([צוקרמאנדל], תמורה ד, יב) ובירושלמי (שקלים סוף פ"ה⁶); אלא שכאמור אין הכרח לומר שדבריו נובעים מחומרת קדושת מזבח ביחס לקדושת בדק הבית.

נמנה עתה 23 היבטים שבהם משתקף ההבדל בין קדושת מזבח לבין קדושת בדק הבית.

ד. נפקא-מינות בין קדושת מזבח לבין קדושת בדק הבית

1. אפשרות פדיון

נפתח באחד ההבדלים היסודיים בין הקדושות: קדושת דמים נפדית, ואילו קדושת הגוף אינה נפדית. הסברה – בקדושת דמים מה שקדוש הוא רק הערך הממוני ואותו ניתן להחיל על דבר אחר; ואילו בקדושת הגוף יש לקורבן ייעוד ומצווה הנוגעים לעצם הדבר ולמהותו, ולא ניתן להעבירם לחפץ אחר.

2. כולו לה' או שיש חלק גם לבעלים ולכהן

הגמרא בראש השנה (ה ע"ב) מביאה ברייתא הדורשת את הפסוק (דברים כג, כב) שממנו נלמד איסור בל תאחר:

דתנו רבנן: כי תדר נדר – א ין לי אלא נדר, נדבה מנין? נאמר כאן "נדר", ונאמר להלן "אם נדר או נדבה", מה להלן נדבה עמו, אף כאן נדבה עמו. 'לה' א-להיך' – אלו הדמין, הערכין, והחרמין, וההקדשות. לא תאחר לשלמו – הוא ולא חילופיו. כי דרש ידרשנו – אלו חטאות ואשמות עולות ושלמים, ה' אלהיך – אלו צדקות ומעשרות ובכור...

ופירש רש"י:

6. ראו שם את גרסת הגר"א.

אלו הדמין והערכין כו' – שהן קודשי בדק הבית, וכולן לה', ואין לכהנים בהן כלום".

מהמילים 'לה' א-להיך" למדה הברייתא שיש איסור בל תאחר בהקדש דמים, ערכין וחרמים שהם קודשי בדק הבית; אולם רש"י התקשה הלוא גם חטאות ואשמות, עולות ושלמים, שהם קודשי הגוף ומוזכרים בהמשך, שייכים לגבוה ומדוע נלמדו מהמילים "דרש ידרשנו", ולא מ'לה' א-לוהיך"? לכן פירש רש"י שקודשי בדק הבית שונים מקודשי מזבח: קודשי בדק הבית כל-כולם לה', בניגוד לקודשי מזבח שיש בהם חלק לכהנים ולבעלים (העור והבשר הנאכל).

מהגמרא ומרש"י עולה הבחנה יסודית: קודשי מזבח אינם כליל לה' (ואפילו עולה, הנקראת "כליל", עורה שייך לכהנים), בניגוד לקודשי בדק הבית שהם כולם לה'. הבחנה זו אינה נובעת מדעת בני אדם ומכוונתם בשעת ההקדש, אלא נובעת מהנחיית התורה. הסברה שבבסיסה היא שבקדושת בדק הבית הקדושה חלה על כלל החפץ, מתוך מטרה לפדותו ולהשתמש בערכו הממוני, ולפיכך הוא שייך כולו לה'; אך בקודשי מזבח הקדושה נובעת מהיעוד – מצורך ההקרבה – ומה שאינו משרת ייעוד זה אינו קדוש (ראו להלן סעיף 22).

3. הקדש בדק הבית חל על הכול בניגוד להקדש מזבח

בסעיף הקודם נוכחנו לדעת שקדושת בדק הבית מקיפה יותר וכוללת יותר, ואילו בקודשי מזבח יש חלק השייך לכהנים ולבעלים. בסעיף זה ניווכח שלעיתים קדושת המזבח חלה עם שיור מסוים, שאינו כלול בקדושה.

המשנה בתמורה (ז, א) מבארת כי "יש בקודשי בדק הבית שאין בקודשי מזבח...הקדש בדק הבית חל על הכל". מהי כוונת המילים "חל על הכל"? רש"י (על המשנה) כתב: "חל על הכל – אפילו על האבנים ועל העצים"; הרמב"ם בפירושו המשנה כתב: "אמרו חל על הכל, לפי שהוא חל על בעלי מומין ובהמה טמאה, מה שאין בקודשי המזבח"; ור"ח כתב: "חל על כל דבר".

הגמרא (תמורה לא ע"ב) מלמדת שדברי המשנה "הקדש בדק הבית חל על הכל" מרבים שיפוי (הנסורת, חתיכות העץ הנושרות כתוצאה משיוף עץ הקדש) ונבייה (עלי אילן הקדש) הקדושים בקדושת בדק הבית בלבד ולא בקדושת מזבח.

הבדל זה מופיע גם במשנה במעילה (ג, ח). המשנה מלמדת כי "המקדיש את החורש, מועלין בכולו", והסבירו רש"י ורבנו גרשם שכוונתה היא שמועלים גם בעלים ונבייה. עוד קובעת המשנה כי בעצים שקנו הגזברים (רבנו גרשם ושיטמ"ק: למערכה) ישנה מעילה

7. הרמב"ם (הל' מעילה ה, ט) כתב שהנבייה היא "הגוף הקשה העגול שבתוך העץ הדומה ליבלת שלא יצלח למלאכה"; ואילו רש"י והראב"ד (שחלק על הרמב"ם, שם) פירשו שמדובר בעלי אילן.

קדושת הגוף וקדושת דמים - הגדרותן והיחס ביניהן

בגוף העצים, אך לא בשיפוי ובנבייה שלהם. ההבחנה בין שתי קביעות המשנה היא כדלעיל: הרישא עוסקת בקדושת מזבח שבה אין מעילה בשיפוי ובנבייה; ואילו הסיפא עוסקת בקדושת בדק הבית שבה יש מעילה בשיפוי ובנבייה.

מהי הסיבה להבחנה זו? השיטה-מקובצת (תמורה לא ע"ב, אות כט) כתב: "ואין מועלין לא בשיפוי ולא בנבייה, שאין ראויין למערכה, אלא גזברין משפין וקוצצין למידה אחת, לפי כשנתנו מעות לא לדעת שיפוי ונבייה נתרם". השיטה-מקובצת מצביע אפוא על שתי סיבות להבדל הנזכר: האחת, השיפוי והנבייה אינם ראויים למזבח, כלומר קדושת מזבח היא קדושה ייעודית לצורך הקרבה ומה שאינו מיועד להקרבה אינו קדוש; השנייה, בשעה שקנו הגזברים את עצי המערכה, דעתם לא הייתה על השיפוי והנבייה של עצים אלה, בשונה מעצים הקדושים בקדושת בדק הבית. הסיבה השנייה תלויה בדעת בני אדם, ואילו הראשונה אינה תלויה בדעתם אלא במהות הקדושה מצד עצמה.⁸

4. פדיון בהמה תמימה

מקדושת מזבח נפדים רק בעלי מומים ואין אפשרות לפדות בעלי חיים תמימים, כמפורש ברמב"ם:

...לפי שהבהמה הקדושה למזבח – אם נפל בה מום יש לה פדיון.

(רמב"ם, הל' ערכין וחרמין ה, ט)

לעומת זאת, קודשי בדק הבית נפדים גם כשהם תמימים:

המקדיש בהמה טהורה תמימה לבדק הבית, אף על פי שעבר על עשה, מה שעשה עשוי, וחלה קדושה עליה, ונפדית כשהיא תמימה... (שם, ה)

הסברה המונחת בבסיס הבחנה זו היא שכיוון שקדושת בדק הבית היא ממונית בעיקרה, היא ניתנת לפדיון; ואילו קדושת מזבח היא קדושה ייעודית החלה על גוף הבהמה ולכן אינה ניתנת לפדיון. לכן כאשר נפל מום בקודשי מזבח, הם אינם יכולים לשמש יותר בעבור

8. יעוין ברש"י במעילה (יד ע"א), שבניגוד לרבנו גרשם, לתוספות, ולשיטה מקובצת במסכת תמורה, העמיד את המשנה שם בגזברים הקונים קורות לבניין וכי גם בקורות אלו – הקדושות בקדושת בדק הבית – אין מעילה בשיפוי ובנבייה. רש"י נימק את פירושו במילים "לפי שהגזברים לא קנו והקדישו אלא דבר הצריך לבנין, ולא שפוייה ונבייה". לכאורה דבריו סותרים את המשנה בתמורה המלמדת שקודשי בדק הבית חלים על הכול? אכן יש ליישב ולומר שאין סתירה: דעת רש"י היא שהקדושה תלויה בדעת המקדישים ולפיכך כאשר מקדישים חורש, חלה הקדושה גם על השיפוי והנבייה; אך כאשר הגזברים קונים עצים לבניין דעתם איננה על השיפוי והנבייה ולכן אינם מתקדשים. מכיוון שהדבר תלוי בדעת המקדיש, יישם רש"י את העיקרון שנאמר לגבי קדושת מזבח ביחס לקדושת בדק הבית.

הייעוד המקורי שלהם, ההקרבה, ולכן ניתנים לפדיון (מצד קדושת הממון שיש בהם נוסף על קדושת המזבח).

5. איסור גיזה ועבודה בקודשי מזבח תמימים ובקודשי בדק הבית לפני פדיונם

בהלכות מעילה (א, ז; שם יב) כתב הרמב"ם שבקודשי מזבח ישנו איסור גיזה ועבודה מהתורה, ואילו בקודשי בדק הבית האיסור הוא מדברי סופרים בלבד. מקור דבריו בגמרא (בכורות כה ע"א) ובספרי דברים (פיסקה קכד; ועיינו בכסף משנה בשתי ההלכות).

ממה נובע החילוק? בהמות הן מרכיב מרכזי בקדושת מזבח, והן עצמן עומדות להקרבה. התורה אוסרת לגזוז אותן ולעבוד בהם (כפי שיבואר להלן – גם ללא מעילה) מכיוון שהיעוד שלהן הוא להקרבת קרבן, והגזיזה והעבודה מנוגדות להקרבה. אך קדושת בדק הבית איננה שייכת דווקא בבעלי חיים, ואין הם המרכיב המרכזי בקדושה זו, ולכן לא נאסרה בהם גיזה ועבודה.

הרמב"ם כתב שאיסור גיזה ועבודה בקודשי בדק הבית הוא מדרבנן; והאחרונים דנו מדוע לא יהיה איסור מהתורה בגיזת קודשי בדק הבית ובעבודה בהם – הלוא הגוזז והעובד בהם מעל?!⁹

בעל 'צרור החיים' בפירושו על הרמב"ם (שם, יב) תירץ: "ויש לומר דמיירי כשאינו נהנה מאותה גיזה ועבודה אי נמי שאין בה שוה פרוטה"; ואילו בעל 'תקנת עזרא' תירץ שמדובר במקרה שבו הגוזז אינו משתמש בגיזה ובעבודה לשימושו הפרטי אלא לצורך ההקדש. תשובתו משתלבת עם האבחנה היסודית: מהותה של קדושת בדק הבית היא ממונית, ואם אדם גוזז את נכסי בדק הבית או עובד בהם לצורך המקדש, הוא ממלא את ייעודם שכן בדק הבית משתכר מבחינה ממונית, ולפחות מהתורה אין בזה איסור. שונים הם קודשי מזבח שבהם אין הגיזה והעבודה תורמים מאומה לייעוד ההקרבה.⁹

6. מעמד קדושת מזבח וקדושת בדק הבית לאחר פדיונם

גם לאחר שפסולי המוקדשים נפדו, אין קדושת הגוף שלהם פוקעת לחלוטין ולכן ולדם וחלבם אסורים, בניגוד לקדושת בדק הבית הפוקעת לחלוטין על ידי פדיון, כמבואר במשנה בשקלים (ד, ד), במשנה בתמורה (ז, א) ובגמרא שם (לא ע"ב). הוא הדין לגבי איסור גיזה ועבודה החל על פסולי המוקדשים (בקדושת מזבח) אחר פדיונם,¹⁰ בניגוד לקודשי בדק הבית שלאחר שנפדו אין בהם שום איסור ולא נותר בהם זכר לקדושה.

קדושת בדק הבית היא קדושה ממונית במהותה, ולפיכך אחר שפדו אותה וניתן ממון תמורתה, היא הופקעה לחלוטין מן הקדושה. קדושת מזבח לעומת זאת היא קדושה

9. למרות זאת, חכמים אסרו גיזה ועבודה גם בקודשי בדק הבית – ולשיטת התקנת-עזרא, גם כשנעשו לצורך בדק הבית – כדי שלא יבואו לגזוז ולעבוד בקודשי מזבח.

10. ואף לוקים על לאו זה. ראו: בכורות טו ע"ב; ספר החינוך, מצווה תפג; מנחת חינוך, שם.

ייעודית, ואף אם הקורבן נפסל ולא מילא את ייעודו, נשארה בו מקצת קדושת הגוף (ואולי ניתן להבין דין זה מצד קדושת הגוף, גם אם אין מתייחסים לייעוד).¹¹

7. קדושת מזבח עושה תמורה אך לא קדושת בדק הבית

הרמב"ם כתב, בעקבות הבחנתה של המשנה (תמורה ז, א), כי בקודשי בדק הבית אין דין תמורה:

קודשי בדק הבית אין עושין תמורה, שלא דנה תורה בתמורה אלא בקודשי מזבח. כיצד? היו לפניו בהמת חולין ובהמת קודשי בדק הבית ואמר: זו חלופת זו, או זו תמורת זו – לא אמר כלום. אבל אם אמר: הרי זו תחת זו הרי זו מחוללת על זו – דבריו קיימין, ויצאתה הבהמה הראשונה לחולין ונתפסה השניה. (רמב"ם, הל' ערכין וחרמין ז, ז)

בתמורה ישנם שלושה מרכיבים: האחד – איסור דאורייתא להמיר; השני – הקדושה אינה פוקעת מהבהמה הראשונה, כיוון שהיא עומדת להקרבה (ראו הבדל 1); והשלישי – הבהמה השנייה מקבלת גם היא קדושת ייעוד בדומה לקדושת הבהמה הראשונה, מעין התפשטות קדושת הגוף (ראו הבדל 15).

8. פיגול, נותר וטמא, ופסולי הקרבה (רובע, נרבע, מוקצה ונעבד)

פסולי פיגול, נותר וטמא שייכים מעצם מהותם לקורבנות בלבד ולא בקודשי בדק הבית, מכיוון שהם נוגעים לתהליך הקרבת הקורבן. מתברר שהוא הדין גם לפסולי הקרבה אחרים הנוגעים לגופה של הבהמה: רובע, נרבע, מוקצה ונעבד.

במסכת ע"ז (כג ע"ב) דנה הגמרא על פרה אדומה, שהיא מקודשי בדק הבית, וזו לשונה (על פי גרסת רש"י, ד"ה ה"ג):

אלא שאני פרה, הואיל ומום פוסל בה, דבר ערוה ועבודת כוכבים פוסל בה, דכתיב כי משחתם בהם מום, ותנא דבי רבי ישמעאל כל מקום כו' עד פן תשחיתון כל שהמום פוסל בו כו'.

ומסביר רש"י (שם):

לא תימא דטעמא דמיפסלא ברביעה משום דחטאת קרייה רחמנא, אלא היינו טעמא דאף על גב דקודשי בדק הבית, הואיל ומום פוסל בה כדכתיב אשר אין בו מום. דבר ערוה – נרבע. ועבודת כוכבים – כגון מוקצה ונעבד פסולין בה, דאיתקש השחתה למום.

11. ראו להלן בהבדל 16, שם מבואר כי מקודשי מזבח שמרדו הקדושה איננה פוקעת, בניגוד לקודשי בדק הבית, וההסבר לכך הוא כעין ההסבר האמור כאן.

מרש"י מוכח שבקודשי בדק הבית אין פסולי עבודה זרה ורובע ונרבע, ורק פרה אדומה הוחרגה מכלל זה משום שמום פוסל בה.

9. שחיטת חוץ

המשנה (תמורה ז, א) קובעת ששחיטת חוץ נאסרה (וחייבים עליה) דווקא בקודשי מזבח ולא בקודשי בדק הבית; ומדובר גם במקרה שהתפיס תמימים לבדק הבית. הסיבה להבדל זה ברורה: קודשי בדק הבית אינם מיועדים להקרבה בעזרה, בניגוד לקודשי מזבח.

10. שכר אומנים

עוד קובעת המשנה (שם) ששכר אומנים ניתן רק מדברים הקדושים בקדושת בדק הבית ולא מקדושת מזבח. הגמרא (שם לא ע"ב) מביאה מקור לכך מדרשת הפסוק "ועשו לי – משלי"; אלא שצריך להבין כיצד מוכח מכאן שאי אפשר לשלם מקדושת מזבח, הלוא גם היא שייכת לקב"ה? לפי גרסת השיטה-מקובצת – "ועשו לי מקדש, משלי" – מובן הדבר שהרי המקדש עשוי מחומרי גלם, עצים ואבנים, ולא מבעלי חיים.¹² את גרסתנו ניתן לבאר על פי דברי הגמרא בראש השנה (ה ע"ב) שלפיהם בקדושת המזבח יש חלק גם לכוהנים וגם לבעלים, בעוד קדושת בדק הבית שייכת כולה לגבוה ללא שיוור (ראו לעיל סעיף 2).

11. סתם הקדשות לבדק הבית

הרמב"ם (הל' ערכין ה, ז) פסק שסתם הקדשות לבדק הבית.¹³ האם דין זה הוא אומדן של דעת בני אדם ויכול להשתנות או שמא הוא גזירת הכתוב?

מקור דברי הרמב"ם בספרא (בחוקותי, פרשה ד) על הפסוק "ואיש כי יקדש את ביתו קדש לה' " (ויקרא כז, יד):

ואיש כי יקדיש את ביתו – יכול בבית דירה הכתוב מדבר? כשהוא אומר "ואם המקדיש יגאל את ביתו" הרי בית דירה אמור, הא מה אני מקיים "ואיש כי יקדיש את ביתו? מקדיש אדם את נכסיו".

קודש לה' – מלמד שסתם הקדשות לבדק הבית.

דברים אלה הובאו בבבלי (ערכין כד ע"א): "קדש לה' – מכאן שסתם הקדשות לבדק הבית", וכיוצא בזה הובא בירושלמי (שקלים ד, ד).

הגר"א במסכת שקלים והתקלין-חדתין (שם) הסבירו שהדין נלמד מהביטוי "קודש לה' ", שכן קודשי מזבח יש מהם לכוהנים בעוד קודשי בדק הבית כולם לה' (ראו לעיל סעיף 2). הפני-משה הסביר שהלימוד הוא מהמשך הפסוק שנאמר בו: "והעריכו הכהן",

12. אומנם עצים יכולים לשמש גם כחומר בנייה הקדוש בקדושת בדק הבית וגם כחומר בעירה על גבי המזבח הקדוש בקדושת הגוף, אך בוודאי עיקר קדושת מזבח היא בבעלי חיים.

13. חריגות לכלל זה ראו שם בהלכות ז-ט.

ובדומה לערכין שמיועדים לבדק הבית, כך גם דינם של סתם הקדשות. מדבריהם עולה שדין זה הוא גזירת הכתוב ולא אומדן דעת המקדישים.

12. לב בית דין מתנה עליהם

במשנה בפסחים (ז, ח) מבואר שכאשר נטמא קורבן הפסח כולו, או רובו, "שורפין אותו לפני הבירה מעצי המערכה" (ולהבדיל ממקרה שבו "נטמא מיעוטו", או כאשר מדובר בנוותר, שאותם שורפים "בחצרותיהן או על גגותיהן מעצי עצמן").

במענה לתמיהה כיצד יכול אדם ליהנות מעצי המערכה, כתבו תוספות את הדברים הבאים:

נטמא רובו שורפין אותו לפני הבירה מעצי כו' – נראה הטעם משום דלב בית דין מתנה עליהם, לפי שהזיקוהו לשורפו לפני הבירה כדי לביישו, לא הטריחוהו להביא עצים משלו, ויכול להנות משל הקדש... ואפילו למאן דלית ליה בפרק קמא דשבועות (י"א). לב ב"ד מתנה עליהן, הני מילי בקרבנות דקדישי קדושת הגוף, אבל בקדושת דמים כולי עלמא מודו.
(תוס', פסחים פא ע"ב, ד"ה נטמא רובו)

תוספות סבורים שעצי המערכה קדושים רק בקדושת דמים ועל קדושה זו ניתן להתנות. מדבריהם עולה כי מחלוקת התנאים האם אומרים 'לב בית דין מתנה' (שבועות יא ע"ב) אמורה דווקא בקדושת הגוף, אך לגבי קדושת דמים כולם מסכימים ש'לב בית דין מתנה עליהם'; כלומר קדושת דמים יוצאת לחולין על פי החלטת בית דין.¹⁴

13. גידולי הקדש

המשנה (תמורה ז, א) קובעת שמועלים רק בגידולי הקדש בדק הבית¹⁵ ולא בגידולי הקדש מזבח (אף שאסור¹⁶ ליהנות מהם);¹⁷ והדוגמאות שהמשנה (מעילה ג, ה) מציינת לכלל זה

14. מקור נוסף להבחנה זו ראו בתוספות-הרא"ש, שבועות יא ע"ב, ד"ה אי הכי. מדבריו מוכח שכוונת התוספות בביטוי "קדושת דמים" היא לקדושה שדינה כקדושת בדק הבית. לגבי גדר קדושת עצי המערכה, עיינו בספרו של הרב שלמה פלדמן, שערי חכמה, עמ' פז, הערה 282.

15. תוספות (תמורה לא ע"ב, ד"ה ואפילו) העירו כי דין מעילה בגידולי הקדש בדק הבית אינו מוסכם על הכול, ונתון במחלוקת תנאים במשנה במסכת מעילה (ג, ו) לגבי מי ש"הקדיש בור ואחר כך נתמלא מים אשפה ואחר כך נתמלאה זבל שובך ואחר כך נתמלא יונים אילן ואחר כך נתמלא פירות שדה ואחר כך נתמלאה עשבים": לדעת תנא קמא אין הם קדושים ולדעת ר' יוסי הם קדושים. הרמב"ם (הל' מעילה ה, ו) פסק כר' יוסי ועיינו בכסף משנה ובמהר"ר קורקוס על אתר שדנו בפסיקה זו. ראו גם בפייהמ"ש לרמב"ם, שם פסק שלא כר' יוסי ועיינו בהערות הרב קאפח, שם הערה 13, בנוגע לשתי נוסחאות בפייהמ"ש והנפקא-מינה ביניהן.

16. ראשונים ואחרונים נחלקו האם איסורם מן התורה או מדרבנן, עיינו אנציקלופדיה תלמודית, ערך גידולי הקדש.

17. אכן, הגמרא על אתר (מעילה יג ע"א) מציינת כי יש מאן דאמר הסבור שמועלין בגידולי מזבח (אך רק בגידולים הראויים למזבח): "ואפילו למאן דאמר מועלין בגידולי מזבח, הני מילי – גידולין דחזו

הן ביצי תורים וחלב אתון. במסכת מעילה (יב ע"ב, ד"ה אבל מועלין) מדגיש רש"י שהקדש מזבח חל רק על הראוי למזבח, ולא על ביצי תורים וכדומה, ואילו קדושת בדק הבית חלה גם על גידולים. מקור דין מעילה בגידולי קודשי בדק הבית הוא מהמילים: "קודשי ה'" (ויקרא ה, טו), כפי שמבואר בספרא (דבורא דחובה, פרשה יא, תחילת פרק כ).

נראה כי כיוון שמהותו של הקדש בדק הבית היא שווי ממוני, הרי שכל תוצר בעל ערך ממוני הנובע מהדבר המוקדש מתקדש גם הוא. לעומת זאת, הקדש מזבח נועד להקרבה, וההיבט הממוני שבו הוא משני, ולפיכך דווקא הוא עצמו מוקדש ומוקרב, ולא תוצריו.

בשולי הדברים נציין שבסוגיות ובדברי בראשונים מצאנו סוגים שונים של גידולים: ולדות, דם, חלב המוקדשים, חלב אתון, ביצי המוקדשים, ביצי תרנגולת, גידולי שדה, שובך שנתמלא יונים, בור שנתמלא מים, ואשפה שנתמלאה זבל. גידולים אלו שונים זה מזה, במידת הקשר שלהם לחפץ המקורי, וישנם הבדלים בדיניהם.

14. קדושה לזמן

במשנה בנדרים (ג, ה) ובגמרא על אתר (כח ע"א – כט ע"א) נידונה האפשרות להקדיש חפץ לזמן מוגבל והאם לאחר זמן זה פוקעת הקדושה ללא פדיון. בגמרא שם הובאו שלוש דעות בעניין זה: לפי בר פדא, גם קדושת דמים וגם קדושת הגוף אינן פוקעות באופן אוטומטי בסוף הזמן ויש צורך בפדיון; לפי אביי, שתי הקדושות פוקעות מעצמן ללא מעשה פדיון; ולפי עולא ורבא קדושת הגוף זקוקה לפדיון, וקדושת דמים, קדושת בדק הבית, פוקעת מאליה – וכדעתם פסק הרמב"ם.¹⁸

מהי סברת עולא ורבא? קדושת דמים היא קדושה ממונית, וכשם שישנו קניין ממוני לזמן הפוקע מעצמו ללא מעשה,¹⁹ כך קדושת דמים פוקעת ללא פדיון; אך קדושת הגוף נובעת מיעודו של הקורבן ולכן אינה פוקעת ללא פדיון.²⁰

למזבח, אבל גידולין דלא חזו למזבח, אין מועלין בהן". התוספות (תמורה לא ע"ב, ד"ה ואפילו) מעלים את האפשרות כי מאן דאמר זה הוא זעירי שאמר (מעילה יב ע"ב) כי "המקזי דם לבהמת קדשים – מועלין בו". ראו גם בגמרא שם ובברכות לא ע"א שיש הגורסים "רב" או "רבי זעירא" במקום "זעירי". רש"י ותוספות (תמורה לא ע"ב) נחלקו מהם גידולים הראויים למזבח: רש"י סובר שהכוונה לוולדות קדשים; ואילו תוספות סבורים שמדובר בדם הקורבנות (ולדעתם אף הולדות קדושים, אלא שדין זה נלמד מהפסוק "יהיו לך").

18. ראו רמב"ם, הל' מעילה ד, יא והל' מעשה הקרבנות טו, ז. בפירוש המשנה פסק הרמב"ם כבר פדא וכך פסק גם הראב"ד בהל' מעשה הקרבנות, שם.

19. ראו: רמב"ם, הל' מכירה כג, ה; רא"ש, סוכה, פ"ג סי' ל.

20. עיינו עוד בקהלות יעקב, מעילה, סי' א, אות ו, שביאר את דעתם בצורה שונה במקצת.

15. פשטה קדושה בכולה

במשנה (תמורה א, ג) מבואר כי במוקדשין "האומר רגלה של זו עולה כולה עולה", וכפי שניסחה זאת הגמרא בכמה מקומות (חולין קלה ע"א) "פשטה קדושה בכולה".²¹ מאידך-גיסא, כשמדובר בקדושת דמים - אין אומרים שפשטה קדושה בכולה כפי שמבואר בגמרא שם.

הריטב"א בחולין (קלה ע"א, ד"ה פשטא) כתב: "פירוש דקדושת הגוף חמירא ופשטה בכולה, מה שאין כן בקדשי בדק הבית שאינן אלא קדושת דמים, דמאי דלא אקדיש לא קדיש כלל". מדבריו משתמע שקדושת הגוף מתפשטת מחמת חומרתה, בניגוד לקדושת דמים שאינה מתפשטת משום שהיא קדושה קלה יותר.

אך ר' אלחנן וסרמן הי"ד הסביר הבדל זה באמצעות הבחנה בין מהות הקדושות:

והנה בהקדש גבוה, לכד הקדושה הא יש בו קנין ממון לגבוה, ודין פשטה הרי לא שייך רק בקדושה ולא בקנין. וצריך לומר דהקנין הוא בתולדה מהקדושה, וכיון דהקדושה פשטה נעשה ממילא כולו קנין גבוה.

והא דתרנגולת של הקדש שמרדה פקעה קדושתה, והטעם מפני שנפקע ממון הקדש, אלמא דהקדושה היא מכח הקנין ולא להיפוך! יש לחלק בין קדושת הגוף לקדושת דמים: דבקדושת הגוף הקנין הוא מכח הקדושה ושייך בו פשטה, ובקדושת דמים הקדושה מכח הקנין ובמרדה פקע הקנין. (קובץ שיעורים, קידושין, אות מב)

ר' אלחנן סובר שבקדושת הגוף הקנין הממוני נובע מהקדושה, בעוד בקדושת דמים הקדושה נובעת מהקנין הממוני. הנחה נוספת שלו היא שהתפשטות והרחבה שייכים רק בקדושה ולא בבעלות ממונית, ומסקנתו היא שהתפשטות הקדושה שייכת רק בקדושת הגוף ולא בקדושת דמים.

מסקנתו עשויה להתבאר גם על פי היסוד שביססנו במהלך המאמר, ולפיו קדושת הגוף והממון אינן תלויות זו בזו אלא נמצאות זו לצד זו. גדרי הממון קבועים ועומדים, בעוד לקדושה יש יכולת להתפשט. הייעוד להקרבה גורם להרחבת הקדושה, משום שמהות הקורבן היא בהמה שלמה, ולכן גם כשהקדיש איבר אחד בלבד מתפשטת הקדושה (לר' מאיר, משום שקורבן הוא בהמה בעלת חיות, רק איבר שהנשמה תלויה בו גורר אחריו את התפשטות הקדושה).²²

21. כמבואר שם בשיטת ר' יוסי; אך לפי ר' מאיר אין אומרים בכל איבר "פשטה קדושה בכולה" אלא רק באיבר שהנשמה תלויה בו.

22. ראו גם בדברי הרא"ה קוק בשו"ת משפט כהן, סימן צו (ב) שמתייחס להתפשטות קדושת הגוף ולתכונות נוספות שלה.

16. מרדו

הבדל נוסף בין קדושת בדק הבית לבין קדושת מזבח הוא מעמדו של בעל חיים שמרד. הגמרא (חולין קלט ע"א) מבארת כי קדושת הגוף של יוני שובך שהוקדשו למזבח אינה פוקעת גם אם ברחו (ולכן אין בהם דין שילוח הקן), בעוד קדושת בדק הבית פוקעת על ידי מרידה:

אמר לך רב: דוקא קפטרי משילוח כגון פירות שובכו דקודשי מזבח נינהו, דכיון דקדשי קדושת הגוף לא פקעה קדושתיהו מינייהו, אבל במקדיש תרנגולתו לבדק הבית, דלאו קודשי מזבח, דקדושת דמים בעלמא הוא, כיון דמרדה – פקעה קדושתיהו, וחייבת בשילוח.

טעם ההבדל הוא שקדושת הדמים קשורה לגדרים ממוניים, וב'מרדו' יש ייאוש או הפקר של הבעלים או של הגזבר (דעת הקהלות-יעקב שם); אך בקדושת הגוף לא העניין הממוני הוא הקובע אלא ייעודם של בעלי החיים והוא ממשיך להתקיים גם כשמרדו.²³

יש לציין כי הריטב"א על אתר כתב שאין הלכה כרב בעניין מרדו, אלא כשמואל שלדעתו גם בקדושת דמים לא פקעה קדושתם כשמרדו, כי "כל היכא דאיתיה בבי גזא דרחמנא איתא, דכתיב לה' הארץ ומלואה", כמבואר בגמרא שם. גם הרמב"ם (הל' שחיטה יג, כ) פסק כשמואל ולא כרב (עיינו בכסף משנה, שם). אכן, בפסיקה זו אין סתירה לעצם יסוד החילוק בין קדושת מזבח לבדק הבית, אלא שלענין שילוח הקן ההלכה אינה נובעת מחילוק זה.

17. הקדש מפקיע מידי שעבוד

במסכת יבמות (מו ע"א) מלמד רבא כי הקדש מפקיע מידי שעבוד. רש"י שם מסביר כי דווקא קדושת הגוף מפקיעה מידי שעבוד ולא קדושת דמים. אולם רבנו תם (תוספות הרא"ש, שם, ד"ה הקדש)²⁴ חולק על רש"י וסובר שגם קדושת דמים מפקיעה מידי שעבוד, וכן דעת הרמב"ם בהל' ערכין (ז, יד).

מהי משמעות הקביעה כי הקדש הגוף מפקיע מידי שעבוד (אליבא דרש"י וסיעתו)? לפי רש"י (יבמות מו ע"א, ד"ה הקדש) מדובר על עצם חלות ההקדש: לדעתו קדושת הגוף חלה בניגוד לשעבוד קיים – אפילו מדובר בשעבוד חזק כאפותיקי – ומפקיעה אותו; ואילו קדושת דמים אינה חלה כלל על חפץ משעבוד. לעומת זאת, לפי הסברו של ר"י (בתוספות הרא"ש ביבמות, שם) מדובר בשעת הגבייה והטריפה של בעל החוב ולא בשלב ההקדש. בשלב הבסיסי, בעוד הנכס משועבד למלוה, חל ההקדש בין בקדושת דמים ובין בקדושת

23. עיינו עוד בקובץ שיעורים, קידושין, אות מב.

24. וכן במסכת בבא קמא לג ע"ב, ד"ה משום. וראו גם בספר הישר (חידושים), סי' קיג באורך, ובתוס', גיטין מ ע"ב, ד"ה הקדש.

הגוף (בניגוד לרש"י), אך בשלב הגבייה והטריפה על ידי בעל החוב ישנו חילוק: מכיוון שקדושת דמים עומדת לפדיון, בעל חוב יכול לטרוף וטריפתו היא מעין פדיון; אך קדושת הגוף אינה עומדת לפדיון ולכן אין בעל חוב גובה ממנה.

הנפקא-מינה בין רש"י לבין ר"י היא: האם ההקדש חל בזמן הביניים - בין שעת ההקדשה לבין שעת הטריפה: לפי רש"י לקדושת דמים אין כלל חלות, ואילו לפי ר"י גם בקדושת דמים ישנה חלות וישנה מעילה, אלא שבשעת טריפת בעל החוב פוקעת קדושת הדמים.²⁵

האם הבחנותיהם של רש"י ור"י קשורות להבדל המהותי בין קדושת הגוף לבין קדושת דמים? ברור שחילוקו של ר"י קשור לכך, שהרי לדידו השוני תלוי באפשרות הפדיון שקיימת רק בקדושת דמים ולא בקדושת הגוף. גם את שיטת רש"י ניתן להסביר על פי החילוק הסברתי: קדושת דמים היא ממונית במהותה וכך גם שעבוד, ולכן הם סותרים ישירות זה את זה ואין הקדושה חלה; אך בקדושת הגוף המשמעות העיקרית היא הייעוד, והחלות הממונית היא משנית, והייעוד יכול לחול משום שהוא אינו סותר ישירות את השעבוד הממוני.

18-19. הקדש דבר שאינו ברשותו והקדש דבר שלא בא לעולם

שני הבדלים נוספים בין קדושת מזבח לקדושת בדק הבית מצויים בשאלת האפשרות להקדיש דבר שאינו ברשותו ודבר שלא בא לעולם. הכסף-משנה (הל' נדרים יב, י) סבור שקדושת הגוף חלה על דבר שלא בא לעולם, ובעל קצות החושן - בהתבססו על רש"י, על הר"ן ועל הכסף-משנה - מסיק שהוא הדין לגבי דבר אינו ברשותו.

אלה דבריו:

ונראה בשיטת רש"י, דאף על גב דקדושת דמים לא חיילא בדבר שאינו ברשותו, דילפינן מ'כי יקדיש את ביתו קודש', היינו דוקא קדושת דמים, אבל שור תם למזבח אפילו דבר שאינו ברשותו חיילא. וכיוצא בזה כתב בכסף משנה בפ"ב מנדרים (ה"י), דסבירא ליה דקדושת הגוף חיילא אפילו בדבר שלא בא לעולם, אף על גב דקדושת דמים לא חייל בדבר שלא בא לעולם עיין שם. וכן כתב בר"ן פרק אף על פי (כתובות כד ע"א בדפי הרי"ף) ובבית יוסף יו"ד סימן רל"ד, ואם כן יש לומר הוא הדין לענין דבר שאינו ברשותו, כל זה נלענ"ד בשיטת רש"י

אחר כך מצאתי בתשובת ריב"ש סי' שנ"ט בשם תוספות הרא"ש (יבמות מו, א ד"ה הקדש), שכתב אליביה דרש"י לחלק בין קדושת מזבח לקדושת דמים,

25. עיינו עוד ברמב"ם ובראב"ד הל' ערכין שם, ובר"ת שם, ובשו"ת הריב"ש סי' שנט. לפי ר"ת, ישנו חילוק בין קרקעות למטלטלין; ולפי הרמב"ם, הפקעת השעבוד בקדושת דמים איננה מוחלטת אלא תלויה ועומדת.

משום דכי יקדיש את ביתו קדושת דמים היא עיין שם, ושמחתי שכוונתי ת"ל לזה. (קצות החושן, סי' קיז, ס"ק ב).

הקובץ-שעורים (קידושין, אות מב) ביאר את סברת הקצות-החושן על פי היסוד שנזכר לעיל בסעיף 15, ואלה דבריו:

ונראה שזהו טעמו של הרא"ש שהביא בשו"ת הריב"ש (סי' שנ"ט) לחלק בין קדושת הגוף לקדושת דמים לענין מקדיש אינו ברשותו, דהא דדרשינן מה ביתו ברשותו הוא רק בקדושת דמים, דהויא הקנאה לגבוה כמו מכירה להדיוט, אבל קדושת הגוף אינה הקנאה רק יחוד לגבוה והקנין בא מאליו.

על פי דבריו, וכפי שכתבנו לעיל, גדרי קדושת דמים דומים לגדרי קנייני ממון ולכן אי אפשר להקדיש דבר שאינו ברשותו ודבר שלא בא לעולם, כפי שלא ניתן להקנותם מבחינה ממונית. לעומת זאת, גדרי קדושת הגוף תלויים בייעוד, וקדושה זו אינה תלויה בגדרי קנייני ממון.

20. מועל אחר מועל

הבדל נוסף בין קדושת מזבח וקדושת בדק נוגע לדין מעילה אחר מעילה. המשנה (מעילה הג), מלמדת כי "אין מועל אחר מועל במוקדשין, אלא בהמה וכלי שרת בלבד". רש"י על אתר ביאר את הדברים:

אין מועל אחר מועל במוקדשין אלא בהמה דקודשי מזבח וכלי שרת בלבד – הני לאו לדמי קיימי ולא בני איפגומי נינהו, שאפילו רכב על גבי בהמה והכחישה או תלש מצמרה, עדיין ראוייה היא לקרבן ולא פסלה בכך למזבח, דבין שמינה ובין כחושה חזיא להקרבה ואין בה תורת פגימה, הלכך אכתי בקדושתה קיימא, הלכך יש בה מועל אחר מועל. וכן שתה אחד בכוס של זהב אפילו איפחתו ופגמו, כיון דקדושת הגוף היא ולא קדושת דמים דלאו לפדייה קיימא, עדיין קאי לשירות ויש בו מועל אחר מועל.

יסוד דין מועל אחר מועל קשור להבחנה הבסיסית בין קדושת הגוף לבין קדושת דמים. אם יצא חפץ לחולין לאחר שמעלו בו, לא תיתכן בו מעילה נוספת; מעילה אחר מעילה תיתכן רק כאשר אחר המעילה הראשונה לא יצא החפץ לחולין.

רש"י מבאר שבקדושת הגוף אין החפץ יוצא לחולין כשנהנו ממנו, ואפילו אם פגמו בו במקצת, משום שהוא עדיין ראוי לייעודו המקורי, ההקרבה. לעומת זאת, קדושת דמים עיקרה הוא השווי הממוני השייך לגבוה והיותה עומדת לפדיון, והפגימה בה או ההנאה

ממנה מנוגדים ישירות למהות הקדושה; לכן במעילה בקדושת דמים יוצא החפץ לחולין, ואין בו דין מועל אחר מועל.²⁶

21. מעילה באיסורי הנאה ובאינו שווה פרוטה

לפי נתיבות המשפט (ביאורים, סי' כח, ס"ק ב) מעילה בקדושת דמים היא משום גזל ההקדש וקשורה לשייכות השווי הממוני לגבוה. להקדש דמים שאסור בהנאה, כמו חמץ בפסח, אין שווי ממוני, ולכן אין בו גם מעילה; אך בקדושת הגוף המעילה אינה תלויה בדמים כלל, והתשלום הוא משום כפרה ולא משום גזל ממוני, ולכן ישנה מעילה גם כשאינן להקדש שווי ממוני (כגון כשההקדש הוא איסור הנאה, או שההנאה היתה פחות משווה פרוטה). הגם שאין הוא אומר זאת במפורש, ההבנה הפשוטה בדבריו היא שהמעילה בקדושת הגוף נובעת מהפגיעה בייעודו של הדבר המוקדש.²⁷ נפקא-מינה זו מהותית לענייננו, שכן היא נובעת מגדר המעילה השונה בין קדושת הגוף לבין קדושת דמים, וההבדל בין המעילות נובע מההבחנה היסודית בין שתי קדושות אלה.²⁸

22. אין מעילה בנעשתה מצוותו

דין נוסף הנוגע להבחנה בין קדושת בדק וקדושת מזבח הוא דין מעילה בנעשתה מצוותו. ר' חיים מבריסק (חידושי רח"ה, הל' מעילה, ב, ה) כותב שלדעת הרמב"ם, דין 'נעשתה מצוותו' המפקיע מידי מעילה שייך רק בקודשי מזבח ולא בקודשי בדק הבית. הסברה המונחת ביסוד דבריו היא שהם עומדים לייעוד הקרבה, וכשהוקרבו נעשתה מצוותם ופקעו מידי מעילה. לעומתם, קודשי בדק הבית עומדים לשוויים הממוני ולא שייך בהם גדר 'נעשתה מצוותו'.²⁹

ר' חיים מפנה לדברי התוספות (מנחות נב ע"א, ד"ה ואין) החולקים על הרמב"ם וסוברים שבפרה אדומה יש מעילה, אף שהיא קודשי בדק הבית. מלשון התוספות בתמורה (לג ע"ב, ד"ה הנשרפין) הוכיח האבי-העזרי (שם) שדין 'נעשתה מצוותו' שייך גם באיסורי הנאה העומדים לשריפה.

23. הקדש עילוי

הבחנה אחרונה בין שתי הקדושות נוגע לדין הקדש עילוי, וכך כתב הרמב"ם:

26. בנוגע לדין אין מועל אחר מועל, עיינו: תפארת ישראל, מעילה ה, ג; רמב"ם, הל' מעילה ו, ד-ה; בראב"ד שם; כס"מ (על הלכה ד); סמ"ג, עשין, מצווה רי.
27. ראו נתיבות המשפט, מהדורת הרב דזימיטרובסקי, סי' כח, הערה 5.
28. עיינו בתוס' בכתובות (ל ע"ב, ד"ה זר שאכל) שדין בנפקא-מינה שדין מעילה בקדושת הגוף לבין מעילה בקדושת דמים, ומשם למד בעל נתיבות המשפט את יסודו.
29. עיי"ש בדברי ר' חיים על קודשים שמתו.

המקדיש קודשי מזבח לבדק הבית הרי ההקדש חל עליהן, ותערך הבהמה ותפדה ויפלו דמיה לבדק הבית, והבהמה תקרב למה שהיתה בתחלה.

אבל המקדיש קודשי בדק הבית למזבח ואמר הרי זה עולה או שלמים או החרימם לכהנים לא עשה כלום, ואין הקדש מזבח ולא החרם חל על קודשי בדק הבית, שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו. (רמב"ם, הל' ערכין וחרמין ו, ח)

ישנן שיטות שונות בהסבר דין הקדש עילוי.³⁰ משמעות דברי הרמב"ם היא שבמקדיש קודשי מזבח לבדק הבית ישנה חלות של קדושה, ולא רק חיוב תשלום של טובת הנאה; ואילו במקדיש קודשי בדק הבית למזבח אין כל חלות. נראה שבקדושת בדק הבית שיסודה ממוני, לא נותרה למקדיש שום זיקה ממונית לאחר שהקדיש; אך בקדושת מזבח שיסודה ייעודי – למטרת הקרבה – נשארה לבעלים זיקה ממונית קלושה, ולכן כשהקדיש את הקורבן לבדק הבית חלה קדושת בדק הבית על הזיקה הממונית הקלושה שלו. אין הכוונה שבקדושת מזבח נשאר המקדיש בעלים גמורים, ומובן שאם קידש בו אישה היא אינה מקודשת, אך ישנה לבעלים זיקה ממונית מסוימת (בדומה לטובת הנאה, לחיוב אחריות, או לדבר הגורם לממון); ועיינו לעיל בסעיף 2.

ה. סיכום

במסגרת מאמר זה עמדנו על אופיין של קדושת מזבח וקדושת בדק הבית ועל עשרים ושלושה הבדלים ביניהן,³¹ הנובעים מן העובדה שקדושת מזבח היא קדושה ייעודית (להוציא הבדלים 10, 11 ו-12 שאינם נובעים מיסוד זה, והבדלים 6, 14, 16, 18 ו-19 שאפשר להסבירם בעזרת רעיון הקדושה הייעודית, אך אין הכרח לכך). עוד ניתן להבחין שברובם הגדול של ההבדלים חמורה קדושת הגוף מאשר קדושת הדמים.

נוסיף ונאפיין את ההבדלים על פי כמה יסודות משותפים:

- א. בקדושת דמים יש להקדש בעלות בלעדית; ואילו בקדושת הגוף הבעלות משותפת להקדש, לבעלים ולכהנים. ביטוי לכך מופיע בהבדלים 2, 10, 11, 13 ו-23.
- ב. דינים מובהקים של הקרבת קרבנות כפי שבא לידי ביטוי בהבדלים 5, 7, 8, 9 ו-22.
- ג. קדושת הגוף מתפשטת, כפי שבא לידי ביטוי בהבדלים 7 (אפשרות), 14 ו-15.

30. עיינו בחידושי הגר"ז על הרמב"ם, הל' תמורה ז, א, ובמשנת יעקב (רוזנטל), הל' ערכין וחרמים ו, ח.

31. בנוגע לנפקא מינות נוספות עיינו ברמב"ם, הל' מעילה ב, יג; ברשימות שיעורים לגר"ד סלובייצ'ק (בעריכת הרב צ"י רייכמן) שבועות-נדרים, חלק א, עמ' קעא; באסופות רבינו חיים הלוי, זרעים-מועד-נשים, מהדורת הרב הרשקוביץ, עמ' ערה, סי' כג; ובמאיר נתיבים לרב י"מ מרגלית, עמ' תיט, חקירה 613.

קדושת הגוף וקדושת דמים - הגדרתן והיחס ביניהן

ד. קדושת הגוף אינה פוקעת 'בכדי', כפי שניכר בהבדלים 1, 4, 14, 16, 20 (וכן בכך שלאחר פדיון, נשארת קדושה חלקית כבהבדל 6).

ה. קדושת דמים חלה על הכול: הבדלים 3, 13 ו-23.

ו. בקדושת דמים יש אפשרות פדיון; ואילו בקדושת הגוף אין אפשרות כזו. ההשלכות של הבחנה זו מצויות בהבדלים 1, 4, 17 ו-20.

ז. הבדלים נוספים הנובעים ישירות מהאופי הממוני של קדושת דמים: 14, 18, 19 ו-21.

